

*О. Г. Пухкал,
д. н. держ. у., доцент, професор кафедри політичної аналітики і прогнозування,
Національна академія державного управління при Президентіві України*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

NATIONAL IDEA AS AN IMPORTANT FACTOR OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті проаналізовано особливості формування національної ідеї в Україні на сучасному етапі як важливого чинника розбудови громадянського суспільства і демократичної держави.

The article concerns the analysis of formation features of national idea in Ukraine at present stage as an important factor in civil society development and democratic state.

Ключові слова: національна ідея, громадянське суспільство, державне управління, демократична держава, модернізація.

Key words: national idea, civil society, public administration, democratic state, modernization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема щодо обґрунтування теоретико-методологічних та практичних засад модернізації системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні залишається надзвичайно актуальною. Це пов'язано з тим, що Україна здійснює складний демократичний перехід до політично організованого, відповідального суспільства нової якості, в якому поступово підвищується рівень ділової активності та політичної участі громадян, забезпечення їхніх прав і свобод, формується нова структура соціального простору. Відбувається комплексна модернізація українського суспільства, що являє собою концептуально спрямований процес його трансформації, свідоме намагання держави здійснювати якісні перетворення в усіх сферах суспільного життя на основі мобілізації національних ресурсів та з урахуванням досвіду розвинених країн. При цьому в Україні динамічні зміни соціально-економічного та політичного простору не тільки актуалізували проблему визначення стратегії розвитку країни, а й рельєфно виявили низьку ефективність вітчизняної системи державного управління. Особливістю сучасного етапу розвитку України є те, що не стільки громадянське суспільство відіграє роль фундатора держави, скільки сама держава виступає інструментом власної трансформації та формування

громадянського суспільства. У цих умовах, коли вкрай необхідною стає інтенсифікація процесу розвитку держави, надання йому нового якісного імпульсу, гостро постає питання формування національної концепції модернізації системи державного управління, його нової парадигми та розробки на її основі власної моделі державного управління, адекватної українським реаліям і світовим тенденціям.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування національної ідеї як важливого чинника розвитку громадянського суспільства в Україні у своїх дослідженнях розглядали такі вітчизняні вчені, як В. Андрущенко, В. Бебик, В. Горбатенко, О. Забужко, Г. Зеленько, А. Карась, Г. Касьянов, В. Кафарський, А. Колодій, І. Кресіна, В. Кремінь, Ф. Медвідь, І. Пасько, А. Пахарєв, М. Пірен, Р. Піч, М. Попович, В. Ребкало, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, С. Телешун, М. Томенко, А. Шкляр та ін.

Проте, незважаючи на в цілому ґрунтовну розробленість зазначеної проблематики, вітчизняними вченими розглядалися її окремі, зокрема гуманітарні аспекти, а комплексному дослідженню впливу національної ідеї на розвиток громадянського суспільства увага не приділялася.

НЕВИРІШЕНІ РАНИШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Розвиток ефективного громадянського суспільства та модернізації системи державного управління в Україні неможливі без формування національної ідеї, яка повинна стати висхідною ланкою для зазначених процесів, визначати загальні стратегічні імперативи розвитку держави. Відповідно зазначеній проблематиці, особливо на фоні перманентних політичних та соціально-економічних криз в Україні, повинна приділятися особлива увага.

МЕТА І ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є визначення вихідних позицій для наукової розробки сутності та змісту української національної ідеї як важливого чинника розбудови громадянського суспільства і демократичної держави. Для досягнення зазначеної мети було поставлено наступні цілі: 1) проаналізувати основні підходи до визначення поняття "національна ідея"; 2) визначити основні вимоги, яким повинна відповідати національна ідея; 3) запропонувати авторське визначення національної ідеї для України на сучасному етапі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нині в Україні відсутня уніфікована та загальноприйнята методологічна модель, яка б могла бути використана для інтеграції теоретичних напрацювань українських вчених стосовно такого поняття, як "національна ідея". При цьому дослідники зазначають, що "рідко який видатний український мислитель не торкався української національної ідеї, однак і досі у вітчизняній науці національна ідея не набула чіткої кристалічно-понятійної форми як певної теоретико-методологічної системи" [1, с.11]. Труднощі у з'ясуванні суті та змісту поняття "національна ідея" пояснюються її дуже тісним зв'язком з таким поняттям, як "нація", "національні інтереси", "національний ідеал", "національні пріоритети" тощо. Вітчизняна історіографія враховує європейські та американські підходи до визначення цього явища, а також російські теоретичні напрацювання.

У світі сьогодні найпоширенішими є такі міркування щодо визначення національної ідеї:

- чітко сформульований спільний інтерес абсолютної більшості громадян, котрий об'єднує їх на шляху до спільної мети;
- фундаментальна ідея, за допомогою якої досягається єдність дій різних соціальних груп;
- інтегративний чинник суспільного життя країни;
- спільна мета та довгострокова стратегія розвитку суспільства;
- духовний орієнтир суспільного життя;
- конкретна прагматична мета;
- відповідь — чим нація була, чим вона є та чим вона хоче бути в майбутньому;
- масові шановані в суспільстві цінності та пріоритети, що є частиною характерних рис, ментальності нації;
- гласний договір між громадянином і державою про взаємні обов'язки та гарантії, принципи особистого та суспільного життя;
- етична платформа, яка дає змогу людині усвідомлювати себе членом певної нації і відчувати гордість за цю належність тощо [2].

В Україні на сьогодні національну ідею як "духовно-національний чинник" [3, с. 19] дослідники вважають "відбитком національної свідомості, комплексу почуттів, соціально-філософських надбудов, що відображає прагнення народу осягнути свою місію — стати самовладним рушієм історичного поступу" [4, с. 30—31]. Крім того, національну ідею не можна зрозуміти без врахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона віддзеркалює глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії

нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування [5, с. 45]. При цьому можна погодитися з думкою професора А. Колодій, що для нації як етнополітичної спільноти (політичної нації) інтереси зосереджуються передусім у сферах політики і культури [6, с. 29]. Тому для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї.

Кризовий стан, який супроводжує всі суспільно значущі перетворення в сучасній Україні, з одного боку, є наслідком очевидних прорахунків політиків, які приймають ситуативні, не виважені рішення, керуючись при цьому не державницькими, а власними інтересами. З іншого боку, рішення, які стосуються державного устрою, національних інтересів, системи державного управління, фактично ніколи не ухвалювалися із врахуванням власної української моделі громадянського суспільства, формування якого відбувається в контексті усвідомлення національної ідеї майбутнього проекту нації та особливостей української ментальності як світоглядної бази взаємодії людства.

У цілому українська національна ідея — це форма сприйняття глибинної сутності українського народу, в якій відображена мета, сенс та фундаментальні принципи його існування. Характерні особливості даної ідеї визначаються менталітетом народу, ступенем розвитку його духовної та матеріальної культури, статусом на міжнародній арені і завданнями, які стоять перед ним.

Якщо спробувати пояснити коріння соціальної, політичної, економічної, культурної кризи в Україні, то стає зрозумілим, що будь-які паліативні засоби, спрямовані на усунення цієї кризи, без поєднання з радикальними засобами приречені на невдачу. Відповідно українські реформатори, не помічаючи цієї соціальної закономірності, застосовують паліативні засоби там, де мають застосовуватися радикальні. Саме це ми спостерігаємо в Україні й сьогодні. Отже, вийти з кризи на шлях прогресу можна лише за допомогою радикального засобу, основою якого може виступати розробка національної ідеї. На користь цього свідчить історичний досвід сучасних розвинутих країн, які в періоди політичних та соціально-економічних трансформацій велику увагу приділяли питанням розробки національної ідеї, її втілення у життя.

Формування національної ідеї тісно пов'язано зі становленням та розвитком такого явища, як національна свідомість. І. Кресіна наголошує, що національна свідомість — це "складна система духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття та розвою" [7, с. 93].

Національна свідомість охоплює теоретичні, буденні, масові та елітні запозичені (і відповідним чином асимільовані) ідеї, настанови, прагнення, культурні набути, що утворюють духовний універсум нації. Зазначимо, що без високого рівня національної свідомості досягнення мети — формування реального громадянського суспільства — видається неможливим.

Аналіз політичної ситуації показує: питання національної ідеї нині є надзвичайно актуальним, але поки що дана проблема розглядається в основному на теоретичному рівні і не має перспектив для практичного втілення. Таким чином, довкола цієї проблеми ведеться достатньо жвава політично-культурологічна дискусія, але фактично без ознак конструктивізму.

Очевидно, що сьогодні лише в програмах деяких політичних сил є ознаки спроб сформувати національну ідею, проте спроби ці не системні, а запропоновані гасла є достатньо дискусійними та конфліктними для поліетнічного суспільства. Разом з тим, автор вважає недоцільним вступати в дискусію стосовно відповідності національній ідеї політичних програм різних партій,

аналізувати політичні гасла та заяви з огляду на складну політичну ситуацію в країні, пов'язану з інституційною невизначеністю функцій держави, основних гілок влади, перманентною боротьбою за повноваження у трикутнику Президент — Кабінет Міністрів — Верховна Рада тощо.

Показово, що при цьому державні діячі, науковці, експерти та суспільство в цілому усвідомлюють необхідність розроблення національної ідеї. Більшість із них визнає, що дієва та життєздатна національна ідея має відповідати низці вимог.

По-перше, вона має бути транснаціональною, транссоціальною та транс територіальною, тобто однаково привабливою для абсолютної більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус і місце проживання.

По-друге, вона повинна базуватися на системі національних цінностей і пріоритетів, історичному досвіді перемог і звершень, а не поразок та національного припинення.

По-третє, національна ідея мусить відповідати духовним і матеріальним інтересам сучасного суспільства [8].

Показово, що коли персональні надії, бачення кращого майбутнього кожного громадянина збігаються з сутністю і змістом щоденної державної політики, то тільки тоді така політика може визначатися в категоріях національної ідеї як "духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє" [9, с. 753].

Часто національну ідею в Україні зводять до того чи іншого способу виведення суспільства з кризи. Однак насправді національна ідея — це рухливе, динамічне явище, що відбиває загальний інтерес, загальні потреби нації і уявлення представників нації про той комплекс засобів, який потрібний для її прогресивного та сталого розвитку. При найближчому розгляді виявляється, що таким засобом насамперед є ефективна соціально-економічна управлінська система, яка базується на таких соціальних підсистемах, як політична, економічна, правова, моральна. Світоглядні основи такої системи концептуалізуються через визначення пріоритетних національних цінностей та інтересів. Визначивши їх, можна запропонувати суспільству та владі світоглядно-ціннісні основи для з'ясування внутрішньої економічної, соціальної, антикорупційної, молодіжної, освітньої політики, охорони здоров'я, оборонної доктрини, основ національної безпеки, зовнішньої політики тощо. А суспільство, своєю чергою, одержить систему критеріїв для оцінки ефективності діяльності всіх гілок влади з погляду захисту та реалізації національних інтересів.

Суспільна консолідація, формування прийнятної зрозумілої для кожної людини національної ідеї, побудова ринкової економіки, сталої демократії, відкритого громадянського суспільства, побудова нової моделі державного управління є викликами, які стоять на сучасному етапі розвитку країни і потребують системних, комплексних політичних та управлінських рішень. Нам необхідно подолати цілий комплекс негативних соціальних та світоглядних настановлень, які є перешкодою для суспільної консолідації на національному рівні. Відповідно до цього національну ідею можна визначити як тип суспільної свідомості та суспільну силу, спрямовану на забезпечення власного розвитку. Національна ідея має стати головним внутрішнім смисложиттєвим чинником суспільного розвитку і повинна визначати оптимальну модель господарювання та адміністративного управління.

Питання формування національної ідеї безпосередньо пов'язане з проблемою сталого суспільного розвитку та з формуванням у суспільстві системи внутрішніх (світоглядно-ціннісних) і зовнішніх (нормативно-правових) регуляторів, які характеризують суспільні відносини та тип суспільної свідомості. Національна ідея повинна бути ідеологічною основою для формування стратегії суспільного розвитку, згідно з якою визначається характер державно-владних відносин, взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, ведеться діалог і будуються партнерські та публічні відносини між інститутами громадянського суспільства та державою.

Побудова оновленої, економічно ефективної й конкурентоспроможної моделі національної держави, яка стане ефективним регулятором суспільних відносин, замість наявної сьогодні корумпованої та обтяженої бюрократією моделі, неможлива без реформування всієї структури державного управління. Суспільство потребує нової моделі — інституту професійної публічної адміністративної політики, який буде сприяти реалізації прав і свобод громадян і переорієнтується з "ручного управління людиною" на надання якісних адміністративних послуг, спрямованих на задоволення реальних потреб та інтересів людини.

Розбудова нової моделі державного управління в Україні на сучасному етапі її розвитку, на нашу думку, неможлива без формування національної ідеї, яка своєю чергою виступає передумовою трансформації громадянського суспільства, основою його стратегічного поступу у майбутнє.

При цьому слід звернути увагу на той факт, що складники української національної ідеї повинні стати усвідомлення необхідності подолання корупції, оскільки щорічні доповіді "Трансперенсі Інтернешнл" демонструють міцний зв'язок між рівнем корупції та бідністю.

Подолання корупції, ефективне використання бюджетних ресурсів є основою для побудови демократичного суспільства та ефективної ринкової економіки. Проте в українському суспільстві можна спостерігати байдужість у ставленні до цієї проблеми як від політичних діячів, так і громадських організацій. З одного боку, законодавці не приймають відповідних законів, що стануть на заваді корупційним відносинам, з іншого — інститути громадянського суспільства не проводять громадянські акції, які б мали суспільний резонанс. Цим скористалися політики та фінансово-промислові групи, які делегують в законодавчу владу своїх представників, відповідно створюючи умови для корупції на самому високому рівні — на рівні політичної корупції. А ідеї боротьби з корупцією, які вони активно експлуатують, є лише засобом для маніпулювання масовою свідомістю.

Сьогоднішня влада фактично є своєрідним гібридом влади й бізнесу. Окремі фінансово-промислові групи в Україні вже традиційно делегують своїх представників у владу для реалізації власних корпоративних інтересів і цьому якнайкраще сприяє Закон України "Про вибори народних депутатів України" зі змінами в останній редакції.

У даному контексті призначення національної ідеї полягає в розумінні себе, свого місця й ролі у світі, формуванні української перспективи на зламі тисячоліть у контексті власного історичного досвіду, викликів та тенденцій нинішнього етапу світової історії, сучасних загальноцивілізаційних процесів і на цій основі об'єднанні та консолідуванні громадян в єдиний національний організм задля розв'язання нових надзавдань модернізації українського суспільства на інноваційних засадах та інтеграції України до постіндустріальної (інформаційної) цивілізації.

Ідентифікація національної української ідеї потребує визначення місця і ролі громадянського суспільства.

Передусім необхідно зауважити, що основні елементи формування громадянського суспільства — власність, безпека, особистість, рівноправність, свобода, праця, сім'я, чесність, людяність — можуть належати до складових національної ідеї. Водночас національна ідея стосується усіх сфер життя громадянського суспільства — економічної, політичної, духовної, інформаційної, соціальної, культурної тощо.

До подальшого осмислення та розробки національної ідеї необхідно підходити стратегічно. Саме життя і процеси державотворення в Україні потребують чітко окресленої національної ідеї, яка була б стрижнем інтегративної суспільної ідеології, цілеспрямовано впливала б на всі процеси модернізації українського суспільства. Зауважимо, що в поліетнічному українському суспільстві світоглядна основа національної ідеї не може спиратися лише на одну етнічну основу, хоча, звичайно, саме вона є тут провідною. Поряд з нею основу демократичної, справді гуманної національної ідеї мають складати новітні світові пріоритети розвитку, система загальнолюдських моральних цінностей, прав і свобод особистості.

Як концентрований вираз найголовнішого в свідомості народу, національна ідея має формуватися (визрівати) в суспільстві поступово, переважно природним шляхом. Цей процес досить тривалий, оскільки глибокий і ємкий зміст національної ідеї бажано вмістити у вираз з декількох слів, зрозумілих кожному. Що ж до загального окреслення національної ідеї як системи поглядів стосовно комплексу питань існування та розвитку українського суспільства, структурних складових ідеї на сучасному етапі розвитку України, то це науковці, політики, громадські діячі мають зробити якомога швидше.

Реалізація національної ідеї буде успішною за умови забезпечення її активною підтримкою більшості населення і, як мінімум, лояльним ставленням всіх основних національних груп, соціальних верств і регіонів країни. Національна ідея в Україні "спрацює" тоді, коли українці до неї будуть ставитися, як до "американської мрії" ставляться у США, як до мети свого розвитку. Таким чином, нам потрібна "українська мрія".

Хоч би яким було формування національної ідеї у тієї чи іншої нації, вона завжди зводиться до того, що національний прогрес забезпечується розвитком соціальної культури громадян. У цьому, зокрема, переконали досвід національного прогресу європейських країн. Поки національна ідея полягає в осмисленні місця, призначення та перспектив української нації на зламі II та III тисячоліть у контексті національної історичної спадщини, світової історії та сучасних вітчизняних і загальноцивілізаційних процесів.

На нашу думку, стрижнем національної ідеї в Україні повинна стати стратегічна мета, що має трансформаційний характер — тобто змінюється залежно від розвитку суспільних відносин і від обставин, в яких розвивається країна. На нинішньому етапі розвитку України такою стратегічною метою повинно стати подолання бідності в країні і створення гідних умов життя громадян. Відповідно, механізмом досягнення стратегічної мети повинна бути сильна держава з модернізованою, ефективною системою державного управління, яка у тандемі з громадянським суспільством здатна реагувати на виклики сучасності, здійснювати цілеспрямований та регулювальний вплив на стан і розвиток суспільства, на поведінку і діяльність громадян задля досягнення цілей суспільного розвитку та реалізації функцій держави у подоланні майнової диференціації і підвищення рівня життя українців.

ВИСНОВКИ

Формування та усвідомлення прийнятної і зрозумілої для кожної людини української національної ідеї як політичного проекту майбутнього нації

є головним завданням сучасного державотворення, основою розвитку об'єднаного, консолідованого українського громадянського суспільства і, відповідно, модернізації системи державного управління. Національна ідея повинна стати приваблюючою перспективою для всіх громадян країни, смисловитим модерним проектом суспільного розвитку, який базується на національній свідомості та сучасній системі цінностей українського народу, виражає спільні духовні та матеріальні інтереси і потреби всієї нації та довгострокову стратегію сталого розвитку України до передових рубежів сучасної цивілізації.

Сутністю, стрижнем національної ідеї має бути стратегічна мета, що зумовлюється глибинними внутрішніми зв'язками і тенденціями розвитку суспільства, є конкретно-прагматичною і змінюється залежно від обставин, в яких розвивається країна. Сьогодні такою стратегічною метою, головною складовою національної ідеї, яка об'єднає українське суспільство, має стати подолання бідності та пов'язаної з нею корупції. Основним механізмом досягнення цієї стратегічної мети, як і реалізації національної ідеї, має бути сильна демократична держава та її ефективна система державного управління, яка у тандемі з інститутами громадянського суспільства здатна реагувати на виклики сучасності. Відповідно саме держава як форма буття та ідея порядку, враховуючи сучасні тенденції та особливості розвитку українського громадянського суспільства, має ініціювати модернізацію малоефективної вітчизняної системи державного управління.

Що стосується перспектив подальших розвідок у даному напрямі, то вони полягають передусім у дослідженні взаємозв'язку та взаємовпливу національної ідеї, національних інтересів, української ментальності, громадянського суспільства та держави в контексті модернізації вітчизняної системи державного управління.

Література:

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст / О. Забужко. — К.: Наукова думка, 1992. — 110 с.
2. Пашкова О. Тож чи потрібна українська національна ідея? / О. Пашкова [Електронний ресурс] // Сайт журналу Верховної Ради України "Віче". — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1064/>
3. Шморгун О. Основний зміст поняття "українська національна ідея" / О. Шморгун // Розбудова держави. — 1997. — № 6. — С. 10—19.
4. Реєнт О. П. Українська національна ідея і християнство / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко. — К., 1997. — 124 с.
5. Медвідь Ф. Микола Міхновський як речник української національної ідеї / Ф. Медвідь // Мандрівець. Видання "Наукових записок Національного університету "Киево-Могилянська Академія". — Тернопіль: Мандрівець, 2001. — № 3—4 (32—33). — С. 45—46.
6. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / А. Колодій. — Львів: Кальварія, 1997. — 55 с.
7. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): монографія / І. О. Кресіна. — К.: Вища школа, 1998. — 392 с.
8. Ротовський А. Українська національна ідея: від плачу до конструктивного діалогу / А. Ротовський, Ю. Штепа // Дзеркало тижня. — 2006. — № 34 (613).
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К.: Генеза, 1996. — 942 с.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2012 р.